

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E
HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	25
'Aho	Tusite 3 'Akosi, 2021

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia & 'Eiki Minisitā Fonua &

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e

Tevita Lavemaau

Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Poasi Mataele Tei

Ma'u'anga Fakamatala MEIDECC

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone

Vātau Hui

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofofonga

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Tatafu Moeaki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakala Faka'ekonomika

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfītu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Vailahi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Kioa Lafu Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu

Sione Vuna Fa'otusia

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Taelangi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Ma'u Piukala

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA
25/2021
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O
TONGA**

*'Aho: Tusite 3 'o 'Aokosi, 2021
Taimi: 10.00 am*

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03		Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04		NGAAHI LAO FAKAANGAANGA:
	4.1	Lao Fakaangaanga Fika 10/2021: Lao Fakaangaanga ki he Pule'i 'a e Ala Hoko 'o ha Fakatamaki 2021
	4.2	Lao Fakaangaanga Fika 11/2021: Lao Fakaangaanga ki he Ma'u'anga Ivi 2021
	4.3	Lao Fakaangaanga Fika 12/2021: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tanaki Pa'anga Mo No Pa'anga 2021
	4.4	Lao Fakaangaanga Fika 13/2021: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga 2021
	4.5	Lao Fakaangaanga Fika 14/2021: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Langa Fakalalakala 'o Tonga 2021
	4.6	Lao Fakaangaanga Fika 15/2021: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021
	4.7	Lao Fakaangaanga Fika 16/2021: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Faito'o Tafa 2021
Fika 05		FAKAMATALA FAKATA'U & LIPOOTI 'ATITA:
	5.1	Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue Ki Muli 2019/2020
	5.2	Lipooti 'Atita'i 'o e Ola: Matu'uekina 'a e Feliuliuaki 'o e 'Ea mo e Lahi Fe'unga 'o e Me'atokoni, Sune 2021
Fika 06		Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	5
Ui ‘a e Fale.....	5
Poaki	5
Me’a e Sea.....	6
Kole mei he Komiti Lao ke fakaloloa taimi ngaue ki he Lao Fakaangaanga ‘a Tonga ki he Sipoti... 6	
Paloti ki he kole fakaloloa ‘a e Komiti Lao ki he taimi ngaue ki he Lao Fakaangaanga ‘a Tonga ki he Sipoti	7
Tokanga Tongatapu 9 ki he tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e kau tukuvakā ‘i Fisi	8
Fakama’ala’ala ‘a e Minisita Mo’ui ki he ngaue ki he ni’ihi tukuvakā ‘i Fisi.....	8
Fakama’ala’ala Minisita MEIDECC ki he ni’ihi ‘osi fakafoki mai ki Tonga ni.....	8
Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga ki he Pule’i ‘a e Ala Hoko ‘o ha Fakatamaki.....	11
Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga ki he Pule’i ‘a e Ala Hoko ha Fakatamaki 2021	12
Paloti lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga ki he Pule’i ‘a e Ala Hoko ha Fakatamaki 2021	12
Fakamatala fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga ki he Ma’u’anga Ivi.....	12
Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga ki he Ma’u’anga Ivi 2021	13
Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki Pa’anga mo Nō Pa’anga 2021	14
Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki mo Nō Pa’anga 2021.....	16
Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga.....	17
Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga	17
Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangike Langa Fakalalakaka ‘a Tonga	18
Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangikē Langa Fakalalakaka ‘a Tonga 2021	18
Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo’ui ‘a e Kakai 2021	19
Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo’ui ‘a e Kakai 2021	20
Paloti ki he lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo’ui ‘a e Kakai 2021	20
Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito’o Tafa 2021	21
Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito’o Tafa 2021.....	22
Paloti ki he lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito’o Tafa 2021.....	22
Paloti ke hoko Fakafofonga Nopele Vava’u ko e Mēmipa talifaki he Komiti ki he Ngaahi me’a Fakasosiale.....	22
Fakama’ala’ala ki he Lipooti ‘a e Potungāue ki Muli 2019/2020.....	23
Tokanga ‘a Tongatapu 4 ki he ‘ikai fe’unga ‘a e pa’anga ki he vouti ‘a e Potungaue ki Muli	26
Paloti ki he Fakamatala Fakata’u ‘a e Potungaue ki Muli 2019/2020	29
KELESI.....	30

Fale Alea ‘o Tonga

Taimi: 1000-1010

‘Aho: 03 ‘Akosi, 2021

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me’a’anga)

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki, kole atu ki he ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua tataki mai e lotu ‘o e pongipongi ni.

LOTU: *(Fakahoko ia ‘e he ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Hon. Vatau. Hui)*

<009>

Taimi: 1010-1015

(Hoko atu e lotú.)

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Falé.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e ‘Eiki Minisitā Akó mo e Hou’eiki e Kapinetí, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpelé pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘atā ke fakahoko e ui ‘o e Fale ki he ‘aho ni, ‘aho Tūsité ‘aho 3 ‘o ‘Aokosi, 2021.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Ako mo e Ako Ngāue, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Me’atokoni, Ngaahi Vao’akau mo e Toutai, ‘Eiki Minisitā Polisi mo e Ngāue Tāmate Afi, ‘Eiki Minisitā e Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalakalaka Faka’ekonōmika, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Vaha’i, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a, Siaosi Vailahi Pohiva, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Sione Vuna Fa’otusia, Semisi Tauelangí Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, Saia Ma’u Piukala.

‘Eiki Sea ‘oku ou kole ke u toe fakaongo mu’a. ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu.

Poaki

‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē taliuí. Ko e poakí ‘oku poaki mai e ‘Eiki Minisitā Ngoue, kei hoko atu ‘a e poaki ‘a ‘Eiki Nōpele Vaha’í, poaki ‘a Losaline Ma’asi ‘e toki me’a tōmui mai pea ‘oku poaki mai mo Sione Vuna Fa’otusia. Ko e ni’ihi ...

<002>

Taimi: 1015-1020

Kalake Tēpile: ... Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali mai honau ui ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē, mālō ‘Eiki Sea.

Me’a e Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ‘Ene ‘Afio, Tama Tu’i, Tupou VI, kae ‘uma’ā ‘a e Ta’ahine Kuini, Nanasipau’u. Tapu atu ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Mālō ho’omou laumālie lelei ki he pongipongi ni.

Hou’eiki ko ‘etau Fale na’e toloi mai ki he ‘aho ni, pea ‘oku ou fakamālō atu ho’omou laumālie lelei ke tau hoko atu ‘etau ‘asenita hangē ko ia kuo tufa atu. Mou me’a hifo pē ki he ‘etau ngāue Hou’eiki ko e ngaahi Lao Fakaangaanga eni ‘oku fokotu’u mai mei he Pule’anga, ‘i he ‘etau ‘asenita fika 4.1 ki he 4.7, ko e konga 5 ‘o ‘etau ‘asenita ko e ngaahi Fakamatala Fakata’u mo e Lipooti ‘Atita. Ka kimu’a pea tau hoko atu te u kole ki he Sea ‘o e Komiti Lao, Fakafofonga Ha’apai 12, ke me’a mai.

Mo’ale Finau: Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, mālō ‘a e laumālie, tapu atu ki he Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti pehē ki he Hou’eiki Nōpele ‘o e Fonua, pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

Sea mālō ‘a ‘etau a’usia mai ‘a e mähina ko eni, ‘oku ou tui pē Sea ‘oku tau ofi ki he toumui ‘etau ngāue, pea ko e me’a fakafiefia ‘etau fehā’aki ‘i he pongipongi ni.

Sea ko e kimu’a ke u ‘oatu ‘eku ki’i kole mo e fokotu’u ‘Eiki Sea, ‘oku ou fie ‘oatu ‘a e fakamālō ki he Feitu’una pea pehē ki he ni’ihi na’a nau lava atu ki Ha’apai ‘i he hokosia ‘a e ta’u 75 ‘o e ongo tamaiki, fakafiefia ‘Eiki Sea ‘a e to ‘a e feilaulau ‘a e kakai kotoa pē, mei muli pehē ki Tonga ni ‘Eiki Sea, koe’uhi pē ko e mahu’inga ‘o e ako ‘i he fonua. Ko e ua eni ‘eku fakamālō.

Kole mei he Komiti Lao ke fakaloloa taimi ngaue ki he Lao Fakaangaanga ‘a Tonga ki he Sipoti

Sea ko e kole ‘oku ‘oatu ‘e he motu’a ni ko e makatu’unga pē ‘i he lao ko ia na’e tukuhifo ki he Komiti Lao, fekau’aki pea mo e sipoti, ko e lao ko eni ‘Eiki Sea na’e fakahoko ‘a e *consultation*, pea ‘oku mea’i pē ‘e he Feitu’una na’e kaunga mālīe pea fakahoko lelei mei he letiōo kae ‘uma’ā ‘a e ngaahi founa kehekehe pē na’e fakahoko ‘aki ‘Eiki Sea fakatatau pē ki he Lao mo e Tu’utu’uni.

Pea 'i he'ene a'u mai ki he 'aho ni 'Eiki Sea 'oku kole atu ki he Feitu'una ke kole mu'a, ke fokotu'u mu'a ki he Fale ke toe ki'i fakalōloa mu'a ha uike 'e 2, mahino pē ki he motu'a ni 'Eiki Sea ko e uike pē 'e 2 'oku tu'utu'uni ke fai ai 'a e ngāue mei tu'a mei he Komiti Lao pea fakafoki ki Fale Alea, ka 'oku 'atā pē foki 'Eiki Sea 'i he'etau tu'utu'uni ke kole ha fakalōloa, makatu'unga pē 'Eiki Sea 'i he ngaahi 'uhinga ko eni.

'I he Falaite ko eni 'e toki fakahū mai ai 'a e ngaahi *submissions* 'Eiki Sea pea mei he kakai 'o e fonua, ko e ola ia 'o e *consultation* uike 2 ko eni kuo 'osi. Pea 'oku mea'i pē 'e he Feitu'una na'e fu'u matu'aki kaukaua 'aupito 'a hono tālanga'i 'a e lao ko eni, pea 'oku ou tui 'Eiki Sea, na'e a'usia 'a e laumālie 'o e *consultation* he lao ko eni 'i he'etau fanongo ki he ngaahi sino kehekehe, Pule'anga, ta'efakapule'anga na'a nau kau mai ki he alēlea ko eni.

Pea 'i he'ene pehē 'Eiki Sea, 'e toki fakahū mai 'i he Falaite 'a e ngaahi *submissions* pea 'e ngāue leva 'a e komiti ke fokotu'utu'u mo fa'a 'ai e, 'a e ngaahi *submissions* ko eni, pea 'e toki lele ai mo e uike kaha'u 'Eiki Sea. 'Oku fiema'u 'e he ki'i, 'e he kau sekelitali mo e kau ngāue uike kaha'u kakato ke nau ngāue, pea 'e toki fakahū mai ia 'i he uike hoko 'i he'ene 'osi 'Eiki Sea.

Ko ia 'Eiki Sea 'oku ou fokotu'u atu 'a e kole ko eni ke angalelei mu'a 'a e Feitu'una pea mo e Fale ni, ke toe 'omai mu'a ha uike 'e 2 ke fai 'a e ngāue ko eni 'Eiki Sea, pea ka hili ko ia pea 'e fakahū mai leva ki he Fale ni 'Eiki Sea, ko ia pē mālō.

'Eiki Sea: Mālō. Ko ia ko e fokotu'u eni mei he Sea 'o e Komiti Lao ke ki'i fakalōloa 'a e taimi na'e tuku ki he Komiti Lao ke nau ngāue ki he Lao Fakaangaanga ko eni, fakatatau ki he Kupu 131, (1) 'oku faingamālie pē ia 'i ha loto ki ai 'a e Fale. Ko e fokotu'u eni pea 'oku ou fanongo 'oku 'i ai 'a e poupou, toe 'i ai ha me'a ki ai? Kole atu ki he kalake ke tau pālōti.

Paloti ki he kole fakaloloa 'a e Komiti Lao ki he taimi ngaue ki he Lao Fakaangaanga 'a Tonga ki he Sipoti

Ko ia 'oku loto ke tali 'a e fokotu'u mei he Sea 'o e Komiti Lao kātaki 'o fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Mateni Tapueluelu, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao...

<005>

Taimi: 1020-1025

Kalake Tēpile: ...'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosā Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 16.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki he fokotu'u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō me'a mai Tongatapu 9.

Tokanga Tongatapu 9 ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e kau tukuvakā 'i Fisi

Penisimani Fifita: Tapu mo e 'afio hotau 'Otua 'i hotau lotolotonga, tapu mo 'Ene 'Afio Tupou VI ko e Tu'i 'o Tonga kae 'uma'ā 'a e Ta'ahine Kuini pehē ki hona Fale tapu mo e 'Eiki Sea e Fale Alea 'o Tonga kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā, Hou'eiki Nōpele kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'a e Kakai, tapu mo e Kalake Pule kae 'uma'ā 'a e kau ngāue 'a e Fale Alea 'o Tonga, tapu mo e Tonga kotoa pē 'oku me'a mai ki he fakahoha'a ko eni. Sea ko e fakahoha'a atu koe'uhī ko si'otau kāinga 'oku nau tukuvakā 'i Fisi pea 'oku nau fetu'utaki mai fu'u faka'ofa 'aupito Sea 'ete vakai hifo ki he'enua tohi mo 'enua hanu vavale mai 'i he hangē 'oku 'ikai ke fai hano tokangaekina kinautolu. Ko e talu eni mei Ma'asi.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu Tongatapu 9 me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Fakama'ala'ala 'a e Minisita Mo'ui ki he ngaue ki he ni'ihī tukuvakā 'i Fisi

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea. Tapu mo e 'Eiki Minisitā Pa'anga kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Kapineta, tapu mo e Hou'eiki Nōpele mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea ko e me'a ko eni 'oku tuku mai 'ikai ke tokangaekina hotau kāinga 'i Fisi ko e ngāue mālohi 'a e Potungāue Mo'ui kae 'uma'ā 'a e Potungāue ki he Ngaahi Me'a Fakafofokifā pea mo e ngaahi komiti *front liners* 'a e Pule'anga. 'Oku mau fakahoko na'a mau fakahoko homau lelei taha mo e tukuingata 'i he kuohili pea 'oku lolotonga lele atu 'a e ngāue ko ia 'i he taimi ni ki he kaha'u. Ko e lelei taha ia ko hono 'uhinga ko e tu'unga ko ia 'o e mafola 'a e fokoutua 'i Fisi 'a e *delta variant* 'oku fu'u mafola vave 'aupito pea 'oku 'i ai 'a e vakai 'oku *airborne* pē 'oku lava 'o mafola 'i he 'ea 'a e fokoutua ko eni, pea 'e malava foki ke ne fakatupunga ha puke 'oku toe lahiange 'o a'u pē ki he pekia pea ko e fehu'i fakapotopoto taha ia ki he Potungāue Mo'ui ko hono siofi fakalukufua 'a Tonga ni ko e toko 1 kilu ko e *national interest* ke ne fakapalanisi 'a e *interest* 'a e tokotaha pē ko e tokosi'i. 'Oku mahu'inga 'aupito pē pea ongo'i 'aupito pē 'e he Potungāue Mo'ui 'a e tūkunga 'oku 'i ai hotau kāinga 'i Fisi ka ko e fakapotopoto taha 'i hono fakakaukau'i fakae'atamai, *rational* 'i he ongo'i fakahangatonu 'a e me'a 'oku totonu mo pau mei he loto 'a e Potungāue Mo'ui ko hono sivi'i fakalukufua ia ko e lelei taha pē 'a e tu'unga ko ia 'oku 'i ai he taimi ni ke tau toe ki'i siosio māmālie atu pē ki he kaha'u ka 'oku 'ikai ke fakapotopoto ke fakaava 'a e kau'āfonua ki ha fonua 'oku lolotonga mafola *large community transmission* ai 'a e fokoutua ko eni *new variant* ko e *delta variant* 'o e Koviti-19. Ko e ki'i fakatonutonu atu pē ia Sea ki he me'a 'a e Fakafofonga na'e 'ikai ke fai he Pule'anga ha ngāue mālō.

Penisimani Fifita: Mālō 'aupito e fakatonutonu fai mai he Minisitā Mo'ui ka ko e fakahoko atu pē Sea ko e si'i tangi mai 'a e kāinga ko eni ko e talu eni 'enua tangi mai 'i Ma'asi ko e 'alu eni ke lava e mahina 'e 5 fononga atu mahina 'e 6.

Fakama'ala'ala Minisita MEIDECC ki he ni'ihī 'osi fakafoki mai ki Tonga ni

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ke u ki'i tokoni atu pē ki he Fakafofonga. Tapu ki he Sea, tapu ki he kau Fakafofonga e Hou'eiki Nōpele kae 'uma'ā 'a e kau Fakafofonga 'a e Kakai tapu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā. Sea ko 'etau 'alu foki eni ke tau fakaikiiki leva 'a e ngāue ko ē na'e fakahoko 'e he komiti pea mo e Potungāue Mo'ui talu mai 'a e hoko 'a e mahaki ko eni 'oku tofanga ai 'a e Koviti-19 pea ko u ...

Taimi: 1025-1030

'Eiki Minisitā MEIDECC: ...fie fakamanatu pē au ia Sea ko e, ko e ki'i kāinga Tonga ko ē na'e faka'ofa tahá na'a nau nofo 'i *India* he ta'u 'e taha pea mo e māhina 'e fā. Ko e māhina eni 'e fā 'a e kau nofo ko eni 'i Fisi. 'Oku 'ikai ke ofiofi e faka'ofa ia ko eni he faka'ofa ko ē na'e 'i ai e kāinga ko ia pea ko e ki'i kāinga na'e 'alu he na'e 'i ai e kau mahaki'ia 'o faito'o 'i Fisi, tau 'osi 'omai mei Siaina e toko 65. Tau 'osi 'omai e kau Faifekau 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni Ngaahi 'Aho Ki Mui Ni e toko 234. Tau 'osi 'omai mei 'Aositelēlia e toko 531 pea te u lava 'o fakalau kātoa atu 'a e 'ū fonua mei 'Iulope, 'Afilika pea mo 'Esia kuo tau 'omai 'a e kakai mei ai na'e 'ikai ke faingofua ange ia 'oku fakafaingofua ange 'enau 'a e nofo 'i Fisi 'i he 'i he kāinga ko ē na'e feinga na'a nau feinga 'o tō mai ki Nu'usila 'o 'omai ai ki heni 'o fai e fengāue'aki.

'I he lolotonga ni 'oku 'i ai e kāinga 'i 'Amelika toko 142, toko tolu 'i *Pakistan*. Toko 20 'i Siaina, toko 2 'i Spain, toko 14 'i Vanuatu, Toko 1 'i Romania, Lusua ko e toko 1, Siamane ko e toko 8, Siapani ko e toko 18, *Canada* ko e toko 1, *Cuba* toko 3, Pilitānia toko 5, Uelesi toko 2, *Thailand* toko 1. 'Oku 'ikai ko 'ene 'osi ia Sea ka 'oku fai 'a e fengāue'aki ki he visa 'oku 'ikai ke tu'u e ngāue 'oku fengāue'aki 'oku fai e fengāue'aki lahi pē ko e Potungāue *Foreign Affairs* 'i hono feinga' i pea mo e komiti ko eni pea mo e Potungāue Mo'ui ki hono feinga' i mai kinautolu na'a nau lava 'o tō mai ki Nu'usila. Me'apango pē ko e ngaahi fetohi'aki ko eni Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia he ngaahi fonua ko eni 'oku mama'o ange 'e fu'u hahanu faivavale pehē mai. Ko eni kuo nau tō mai ki Fisi ko e *choice* ko ē ki he Pule'anga mo e, 'a ia hangē ko e me'a ko ē na'e me'a atu 'aki 'e he 'e he Minisitā Mo'ui, te tau 'omai mo e *risk* ko ē hono 'omai e mahaki ki Tonga ni pē 'ikai? Ko e fo'i fehu'i mahu'inga taha ia ke tau tali he pongipongi ni. Pea kapau 'oku *airborne* e mahaki pea mahino pē ko e kapau 'e 'omai ha fa'ahinga founa he taimi ni ko e, 'oku tu'u lavea ngofua 'i ha fa'ahinga founa pē ia he taimi ni 'oku 'ikai ke tuku hono fakakaukau' i a'u ki hono fakakaukau' i hono 'omai ha vaka na'a lava 'omai nautolu ha vaka ka ko e taimi ko ē 'e mavahe ai e vaka 'oku puke ha taha 'i he 'i he vaka pau ke puke kātoa nautolu 'osi fakamo'oni' i ia he 'ū meili pea mo e 'ū vaka toutai na'e tokolahi hono ma'u pea 'i ai mo e mate ai. Pau ke heka mo e kau ngāue ia ai pau ke 'alu mo e me'angāue ko ē 'i falemahaki 'o fokotu'u he vaká. Kātoa 'a e 'ū fakaikiiki ko ia Sea 'oku fai e sio ki ai.

Siaosi Pohiva: Sea fakamolemole ...

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea 'oku 'ikai ko ha ngāue faingofua.

Siaosi Pohiva: Ki'i tokoni pē. Tapu pea mo e Sea kae 'uma'a e Hou'eiki Fale Aleá. Sea ko u tui 'oku 'ikai ko e *issue* he taimi ni hono 'omai kinautolu mahino pē palopalema ia ko ia na'a uesia e fonuá. Ko e tokanga ki hono tauhi kinautolu 'oku nau tu'u 'oku hangē kiate au 'oku nau fu'u tokolahi pea ...

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea te u a'u atu pē ki ai Sea.

Siaosi Pohiva: ... 'oku nau hoha'a.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Te u a'u atu pē ki ai. Pea ko 'eku fakalau atu pē eni ke mahino ki he Feitu'una Sea mo e Fale ni 'a e mafatukituki 'a e fatongia 'oku lolotonga fua 'e he Pule'anga he taimi ni pea 'oku 'ikai ko e kāinga pē 'i Fisi 'oku tokolahi ange kāinga mei he ngaahi fonua

‘oku faingata’a ange ke nau feinga mai ki Nu’usila. Sea ‘oku ‘osi ‘ave seniti ki he, ke tokoni ki he’enua nofo pea ko e tamaiki ‘oku nau ‘alu loto lelei e Kapineti ke ‘ave ha’anau ki’i seniti ke tokoni kia kinautolu he’enua nofo atu ko eni ‘o a’u ki Sepitema kae fai ‘a e feinga mo e fengāue’aki mo sio ki ha founa pē ‘oku toe ai ha founa. Ko Nu’usila ‘oku mahino pē ‘oku ki’i faingata’a ‘a hono feinga’i ki ai mahalo na’a toki ‘atā mai kinautolu ia ‘i ‘Okatopa pē ko Novema. Pea ‘oku fai ‘a e feinga ki he ngaahi fonua kaungā’api kau ai ‘a Vanuatu, *New Caledonia*, Ha’amoā, ‘oku fai e feinga ki ai. Pea ka ‘io mai ha fonua he ngaahi fonua ko eni ke ‘oange e kāinga hotau kāinga ko eni ‘i Fisi ‘e fakahoko he Pule’anga e ngāue ko ia. Ko ia pē Sea ko e ki’i to’oto’o me’a lalahi atu pē ia e ngaahi ngāue kotoa ‘oku fakahoko ‘i he taimi ni mālō.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 9 ‘oku kei toe ho taimí.

Penisimani Fifita: ‘Io mālō Sea. Kuo u fakamālō ki he ongo Minisitā ko eni he ‘omi ‘a e ngaahi fakamatala ko eni ka ko ‘eku fakahoko atu pē au ia ‘a e si’i tangi mai ‘a e mātu’a ko eni mei Fisi. Ko ‘enua pehē kuo nau a’u ki he toko 500 ‘i he taimi ni pea ‘oku ‘i ai mo e kau ...

Lord Tu’i’afitu: Fakatonutonu atu Sea.

Penisimani Fifita: Pea ‘oku ‘i ai mo e kau fānau ako.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Ko e ngaahi *information* hala ia Sea ‘oku, ‘oku ‘uhinga ko ē ki ai. Ko e toko 500 ‘oku kau ai ‘a e kau nofo, kau Tonga pē ia ‘oku nofo Fisi, kau ai e kau ako ‘oku nofo Fisi. Ko e toko 30 mahalo ko e toko 31 pē ko e toko 33 ‘a e kau ‘Amelika ko ē ‘oku ‘i ai. Ko hono ‘omai pehe’i ke ki’i ke ...

<009>

Taimi: 1030-1035

‘Eiki Minisitā MEIDECC: ... fakapoini’aki ‘enua me’á pea ko u kole atu ki he Hou’eiki tuku mai e ngāue he ‘oku mahino, lahi ai e me’a ia ‘oku mahino, ‘oku mahino pē ‘a e faingata’a ‘oku nau tofanga ai. ‘Oku ‘ikai ke puli ia Sea ‘a e faka’ofā ka ko e ngaahi fili faingata’a ‘oku fakahoko ‘e he Pule’angá pē ‘e ‘omai he taimi ni pea mo e tu’u lavea ngofua ‘a e fonuá ni, hā a’u mai ‘a e mahakí ki hení pe ‘ikai ka ko e fika ko ē ‘oku talamai ko ē ‘oku hala ia. Mālō.

Penisimani Fifita: Mālō Sea, ka ko e fakahoha’a atu pē si’i tangi ‘a e matu’á koe’uhí ko ‘enua pehē hangē ‘oku ‘ikai ke fai honau tokangaekiná. Ko e ki’i seniti ko ē ‘oku ‘oangé ‘oku si’isi’i e ki’i senití ‘oku ‘ikai ke malava. Ko e anga eni ‘enua nofo holo ‘oku ‘i ai e totongi e nofo, ‘oku ‘i ai mo e me’a pea na’e ‘i ai mo ‘enua tokanga Sea hangehangē ...

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Ka u ki’i tokoni atu ai pē he senití. Ko e seniti ko ē ‘oku ‘avé ko e pa’anga ‘e 75 ki he ‘aho mo e pa’anga ‘e 25 ki he ‘aho ki he kaí, pa’anga ‘e 75 ia ki he nofó. Ko e ‘avalisi ia ‘o e totongi e nofo ko ē ‘i Fisí. Kapau ‘oku nofo pa’anga 200 ha taha, ‘ofa mai ‘o ‘alu ki he mōtele ko ē ‘oku pa’anga ‘e 75 he ‘oku ma’u pe ia. ‘A ia ko e ‘aho ‘e 30 ‘oku, ki he mahiná ‘oku ‘ave fo’i pa’anga ‘e 100 ‘e 30 ki he toko taha ke nau nofo ‘aki. 3000 he mahina ‘a e toko taha. ‘Oku ‘ikai ko ha seniti si’isi’i ia. Mālō.

Penisimani Fifita: Ka u faka’osi atu pē Sea ‘oku ‘i ai mo e tokanga mai koe’uhí ‘oku hangē ka ‘i ai ha palopalema fakapolitikale ia ‘i he tu’u ‘a Fisí ka ko e me’a kehe ia. Ka ko ‘enua tokanga maí telia na’a uesia ‘enua mo’uí he ‘oku ‘i ai ‘a e me’a fakapolitikale ia hangē ‘oku

nānāfaki ka hoko ‘i Fisí. Ko ia pē fakahoha’a atú Sea koe’uhí mo e kole pē ki he Pule’angá hangē ko e ngaahi fakamatala ko ení ‘oku sai ‘aupito tau fanongo ki ai. Ka ko e kole mai pē ‘a e matu’á ke ‘ofa mai mu’a ‘o tokangaekina kinautolu ke fai mo nau foki mai. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Kole atu ke tau foki mai ki he’etau ‘asenitá. Ko e fika 4.1 ko e Lao Fakaangaanga Fika 10/2021, Lao Fakaangaanga ki he Pule’i ‘a e Ala Hoko ‘o ha Fakatamaki. Ko e Lao Fakaangaanga eni e ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*. Tuku atu e miniti ‘e 5 ke ‘omai ha’o fakamatala nounou.

Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga ki he Pule’i ‘a e Ala Hoko ‘o ha Fakatamaki

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Mālō Sea. Tapu pē ki he Seá, fakatapu ki he Hou’eiki ‘o e Falé ni. Fakamolemole pē Sea ‘oku ‘i ai pē ‘a e ki’i fakamatala fakamahino ‘i mui ka te u feinga pē ke to’oto’o me’a lalahi atu.

Ko e Lao ko ení na’e fatu ia ‘i he 2019 he hili ko ē KOVITI ‘a e Saikolone *Gita*. ‘A ia na’e kamata hono ngāue’aki ‘a e, ‘a e *cluster system* ‘a e, ‘i he fakakomití ‘i he ‘osi ‘i he hili ‘a e afā ko iá. Pea kamata mei ai ‘a e fatu ko ē ‘o e Lao ko ení sio ki he lahi ko ē ‘a e ngaahi ngāue ‘oku totonu ke fakamahinó. Mālō pē kuo fai pē femahino’aki pea mo e komití mo e ngaahi potungāue pea fai e fetokoni’aki koe’uhí ko e sio ko ē ki he palopalema lahi ‘o e ‘afā ko iá ka na’e kamata mei ai hono fatu e lao ko iá pea ko hono toki fakahū mai eni Sea.

Pea ‘oku taumu’a ‘a e Lao Fakaangaanga ko iá ‘a eni ko ení ki hono Pule’i ‘o e Ala Hoko ‘a ha Fakatamaki 2021 ke fakapekia mo fetongi’aki ‘a e Lao ki mu’a na’e tu’u pē ko e Lao Fakafonua ki he Me’a Fakafokifā 2007. Ko e taumu’a tefito ‘o e Laó ni Sea ke fokotu’u ha palani mo fokotu’utu’u fakalukufua ki hono pule’i mo hono leva’i ‘o e ngāue kimu’a he hoko ‘a e afā, hoko mai ha fakatamakí, lolotonga ‘a e afā pea ‘i he ‘osi ‘a e, pea ‘i he hili e hoko mai ‘a e fakatamakí ‘i he ngaahi ngāue tokoni ko iá.

Ko e Laó ni Sea na’e fai ‘a e *consultation* lahi mo e femahino’aki lahi ‘aupito pea mo e ngaahi potungāue ko ē ‘oku fai ‘a e ngāue fakataha lolotonga ‘o e fakatamakí. Pea kau ki ai pea mo e ngaahi potungāue ‘ikai fakapule’angá ‘i Tongá ni, Vava’u, Ha’apai pea mo ‘Eua. Pea na’e lahi pē mo e ngaahi *feedback* na’a nau ‘omai ‘o kau lelei ia ki hono fakalelei ‘o e ngaahi fokotu’utu’u ko ē ‘i he lao ko ení.

‘Oku kau ‘i he ngaahi fokotu’utu’u tefito ‘o e Lao Fakaangaanga ko ení ki hono fakamahino ‘a e fatongia ‘o e *NEMO* mo e ngaahi potungāue kehekehe ‘i he, ‘i he kimu’a, lolotonga ‘a e afā pea mo e hili ko ē ‘a e afā. ‘Oku fokotu’u ‘i he lao ko ení ke fakalao’i ai pē pea mo e *system* fakakulupú pe ko e *clusters* ‘o hangē ko ia ‘oku, na’e ‘osi fakahoko atú. ‘Oku kau ‘i he Lao ko ení ‘i hono fokotu’u e ngaahi mafai fo’ou ki he tu’utu’uni ko ē he taimi ko ē ‘oku fai ai ‘a e holataki’i ko ē ‘o e kakaí...

<002>

Taimi: 1035-1040

‘Eiki Minisitā MEIDECC: ...kimu’a ‘i he afā mo e lolotonga ai pe ko e *evacuation*, hilifaki ‘a e ngaahi, ‘a e ngaahi pe ko e mafai fo’ou ki hono, founa hono pule’i, kolonitini pule’i ‘a e kau’ā fonuá pea mo e tuhotuháni ‘o e ngaahi koloa ‘a e fonuá lolotonga ‘a e ngaahi fakatamaki ko ení. Pea ‘oku kau atu pe ki ai pea mo hono fakangofua e vahe’i ‘a e kau ‘ōfisa ke fakamafai

ke nau tokanga'i 'a e ngaahi ngāue koenī. Sea mahalo ko e ki'i to'oto'o me'a lalahi atu pe ia lao ko enī ko e fakaikiiki 'oku sai pē ka e toki fai pe ha feme'a'aki ki ai. Mālō 'aupito.

Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki

Lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ki he Pule'i 'a e Ala Hoko ha Fakatamaki 2021

Kalake Tepile:

LAO FAKAANGAANGA KI HE PULE'I 'A E ALA HOKO HA FAKATAMAKI 2021

Ko e Lao ke tu'utu'ú ni ki hono pule'i 'a e me'a fakafokifā 'i he pule'angá.

OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehe:

Konga 1: Talateu

1 **Hingoa nunou**

(1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao (Fakaangaanga Ki he Pule'i 'a e Ala Hoko 'o ha Fakatamaki 2021)

Eiki Sea: Ko ia ku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ki hono pule'i 'a e ala hoko 'o ha fakatamaki 2021, fakahā mai ho nima.

Paloti lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ki he Pule'i 'a e Ala Hoko ha Fakatamaki 2021

Kalake Tepile: 'Eiki Sea, ku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangī Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisita Mo'ui, 'Eiki Minisita Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisita MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisita Pa'anga, 'Eiki Minisita Ako, 'Eiki Minisita Lao, 'Eiki Minisita Polisi, 'Eiki Minisita Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu. Loto kotoa ki ai Hou'eikí, ko e toko 21 eni. 21.

Eiki Sea: Koia Hou'eiki totonu ke tukuhifo eni ki he Komiti Laó. Tau hoko atu ki e Kupu fika 4.2 tau 'Asenitá 'a ia ko e Lao Fakaangaanga Fika 11, 2021. Lao Fakaangaanga ki he Ma'u'anga Ivi. Kole k he 'Eiki Minisitā ke 'omai ha fakamatala 'ikai toe lōloaange he miniti 5.

Fakamatala fakama'ala'ala ki he Lao Fakaangaanga ki he Ma'u'anga Ivi

Eiki Minisita MEIDECC: Mālō Sea, Tapu ki he Sea ka e 'uma'ā hou'eiki 'o e falé ni. Sea ko e taumu'a e Lao Fakaangaanga ia ko enī ke fokotu'u ha tu'utu'u ni ngāue fakalao ki he sekitoa ma'u'anga ivi 'a Tonga ní. 'A ia ku 'i ai pē 'a e ngaahi lao 'oku 'osi 'i ai pe ia he taimi ni 'o hangē ko e *Petroleum Act* he 1959, Lao ki he Loló, Penisiní mo e Kasá. Lao ki he 'Uhila

'i he 2007, Lao ki he ngaahi *renewable energy* pe ko e ngaahi ivi fo'ou ko eni 'oku ngāue'aki 'e he solá mo e me'á na'e 'i he 2008. 'Oku, ko e lao ko eni 'okú ne fakama'opo'opo mai 'a e ngaahi kongokonga mei he ngaahi lao koiá ke fakama'opo'opo mai 'i he Potungāue *Energy* pe ko e Potungāue 'o e Ma'u'anga Ivi. 'A ia 'oku feinga e Lao Fakaangaanga ko eni ke fokotu'u e ngaahi me'a ko eni; Ke tokanga'i lelei 'a e tu'tu'uni pe ko e ngāue fakalukufua 'a e Sekitoa Ma'u'anga Ivi he potungāue 'oku ne tokangaekiná. Ke fokotu'u e Komisoni Ma'u'anga Ivi fo'ou ke ne tokangaekina, pule'i 'a e Sekioa Ma'u'anga Ivi. 'Ikai ke ngata pe 'i he, 'i he 'uhilá, Komisoni 'Uhilá 'a ia ko e Komisoni ia te ne fetongi e Komisoni 'Uhilá. Ka 'e kau atu ki ai pea mo e ngaahi *price* ko ē 'o e loló mo e kasá mo e, 'a ia ko hono fakama'opo'opo mai eni ke fakataha'i 'a e 'u ngāue pehē ke fakataha'i.

Ke fokotu'u e komiti fale'i ma'u'anga ivi fo'ou mo ha ngaahi komiti si'i fakatekinikale. Ke fokotu'u ha komiti ngāue Sekitoa Ma'u'anga Ivi fo'ou. Ke fakamahino e fekau'aki mo e ngāue 'a e ngaahi fatongia 'o e Potungāue ki hono tokanga'i 'o e ma'u'anga ivi. Ko e tu'utu'u ni 'a e Sekitoa Ma'u'anga Ivi 'i Tonga ní ke 'i ai 'a e 'uhila, lolo, kasa, ma'u'anga ivi fakafou'ou pe ko e *renewable energy* ki he ngaahi ma'u'anga ivi kehé, 'a ia 'e fakatahataha'i kotoa mai ia ki heni. Ko e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e loló...

<010>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Minisitā MEIDECC: ... kau ai ngaahi tu'unga malu mo e tekniikale ko eni he *storage*, pē ko e tuku'anga lolo, ngaahi liliu fakalao 'oku lava ke fakahoko 'oku fiema'u ke poupoua 'aki 'a e ki hono fakalahi pē fakasi'isi'i 'o e tuku'anga uta lolo, fekau'aki pea ke fengāue'aki lelei ange 'a e vā 'o e Potungāue 'a e ngaahi Potungāue 'a e Pule'anga pea mo e ngaahi sino fekau'aki 'o e ma'u'anga ivi 'o kau ai 'a e *private sector* pea mo e kau *investor* ke fakafaingofua'i ange 'a e 'inivesi 'a ha tokotaha 'i he sekitoa ma'u'anga ivi 'o 'ikai *dominate* pē ia 'e he ngaahi kautaha lalahi.

Pea kau atu pē ki ai mo e fengāue'aki tokanga'i lelei 'o e ngaahi tokoni felāve'i mo e sekitoa ma'u'anga ivi 'a ia ko ē, 'oku 'i ai'a e ngaahi tokoni 'e ni'ihī 'oku a'u ki he *training* 'oku 'omai ki Tonga ni, ka 'oku fa'a ma'u pē ia 'e he ngaahi kautaha lalahi, pea 'e lava 'o tufotufa atu ke *develop* ke fakalalakala ai 'a e *capacity* pē ko e 'ilo mo e taukei 'a e ngaahi kautaha ko ē 'oku ikiiki ange.

'Oku 'asi pē ia 'i he ki'i *briefing* Sea 'a e ngaahi sino pule tefito pea 'oku fakaikiiki hifo ai, pea mo e *note* ko ena, pea mo e note ko ē ki lalo 'oku ne toki fakaikiiki kae to'oto'o me'a lalahi mai ai 'a e ngaahi kupu 'o e lao. Pea mahalo ko e ki'i to'oto'o me'a lalahi pē ia Sea 'a e lao ko eni. Mālō 'aupito.

Lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ma'u'anga Ivi 2021

'Eiki Sea: Mālō kole atu ki he kalake ke tau lau 'uluaki.

Kalake Tēpile: (Lau 'Uluaki...)

LAO FAKAANGAANGA FIKA 11/2021
LAO FAKAANGAANGA KI HE MA'U'ANGA IVI 2021

KO E LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE FOKOTU'U 'A E POTUNGĀUE

**‘OKU NAU TOKANGAEKINA ‘A E MA’U’ANGA IVI, KOMISONI MA’U’ANGA IVI MO E NGA AHI
SINO PULE KEHE, PEA MO TU’UTU’UNI KIHA TU’UTU’UNI NGĀUE FAKANGĀUE FAKALAO
MA’A E SEKITOA MA’U’ANGA IVI ‘I TONGA**

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē:

1. Talateu

1) Hingoa Nounou

1. ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Ma’u’anga Ivi 2021.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lao Fika 11/2021 Ko e Lao Fakaangaanga ki he Ma’u’anga Ivi 2021, hono lau ‘uluaki fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Veivosā Taka, ‘Eiki Minisitā Ako, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. Loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki, toko 21.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku ou tuku hifo eni ki he Komiti Lao. Tau hoko atu ki he fika 4.3 ‘o ‘etau ‘asenita, ‘a ia ko e Lao Fakaangaanga fika 12/2021, Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki Pa’anga mo Nō Pa’anga 2021. Kole atu ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga. ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki Pa’anga mo Nō Pa’anga 2021

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Tapu atu pea mo e Feitu’una ‘Eiki Sea, tapu atu ki he Hou’eiki, tapu ki he ‘Eiki Palēmia, kae ‘uma’ā ‘a e kau Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

‘Uluaki pē Sea ko e Lao Fakaangaanga ko eni ko hono taumu’a ke pule’i ...

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā ko e Lao eni ki he *Credit Union*?

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ia Sea.

‘Eiki Sea: Kātaki ko e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘oku fakamo’oni mai ‘i he lao ko eni, ko ia te ne ‘omai ‘a e fakamatala nounou.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ia Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sai pē Sea, kole fakamolemole kae tuku ke ki’i me’a atu’a e Minisitā Leipa he ko e fo’i lao ko eni ‘oku fengāue’aki ai ongo sino ngāue ‘e 2, ‘a ia ko e Pangikē Pule, pea mo e fakahoko e fatongia ‘e he Leipa, mālō.

‘Eiki Sea: Faka’apa’apa atu pē ‘e Hou’eiki Minisitā, ka ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni ko e tokotaha ‘oku fakamo’oni mai ‘i he Lao Fakaangaanga ko ia ‘oku ne *sponsor* mai ‘a e lao.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō Sea, tapu pea mo e Sea, tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ni Sea. Ko e fo’i lao ko eni Sea ko e fo’i lao ia ki hono fokotu’u’a e *Credit Union* pē ko e ‘ū Kautaha Nō Sea. ...

<005>

Taimi: 1045-1050

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ...Ko e lao ko eni na’e ‘osi fai pē ‘a e ngāue ki ai ‘a e Pangikē Pule ne nau ma’u mai ‘a e kau mataotao ke nau ō mai ‘o fakahoko ‘a e ngāue ko eni he ta’u ‘e tolu ko eni kuo ‘osi Sea ko hono toki fakakakato eni e ngaahi ngāue ‘a e *consultation* pea mo e talanoa vāofi ‘aupito pea mo e Potungāue Leipa ‘Eiki Sea.

Ko e taumu’a ‘o e fo’i lao ko eni Sea ke fokotu’u ‘a e ngaahi kautaha iiki ke nau fakahoko ‘a e fatongia ‘o hangē pē ko e fatongia ko ē ‘oku fakahoko he pangikē pē ko ia ‘oku ‘iloa he fakapilitānia ko e *credit union*. ‘A ia ko e kau mēmipa te nau tātāki silini ‘o fakahū ki he sino ko eni pea hanga leva ‘e he fo’i sino ko eni pē ko e *credit union* ko eni ‘o tukuatu kitu’a pē nō atu ki he kau mēmipa ‘i ha *interest* ‘oku ma’ama’a ‘aupito ‘Eiki Sea.

Sea ko e palopalema lahi taha ko ē he ‘aho ni ko e fiema’u nō ko ē ‘a e fanga ki’i pisinisi iiki mo e taautaha mahino pē foki Sea ‘a e fiema’u ia ko eni ‘a e pangikē ka ko e ngaahi makatu’unga ko ē ‘oku fokotu’u mai he pangikē ia ‘oku ki’i ma’olunga ange pea faingata’a ange ki he fanga ki’i pisinisi iiki pea mo e kakai fakalukufua ke lava ai ke nau ma’u faingamālie ki he pa’anga ko eni ‘oku ‘i he pangikē.

Ko e tu’unga ko ē ‘o e pa’anga ko ē ‘i he fonua he taimi ni ‘Eiki Sea pē ko e *liquidity* ‘oku fu’u lahi ‘aupito. ‘A ia ko e taumu’a ‘o e fo’i lao ko eni ‘Eiki Sea ke lava ‘o fakafaingofua’i ‘a e ngaahi kulupu mo e fakatautaha ke nau fa’u ha’anau *credit union* pea lava pē ia ‘Eiki Sea ko e pehē ko ha vāhenga fili pē ko ha vahefonua pē ko ha kau ngoue pē ko e hā ha fa’ahinga kulupu hou’eiki fafine ‘e lava pē he hou’eiki fafine ia ke fokotu’u ha’anau *credit union* ‘a vahe Hahake , vaheloto, vahe Hihifo, ka ko e fakakaukau ia ‘Eiki Sea ke fakafaingamālie’i ‘a e ngaahi kulupu ko eni ke nau lava ‘o fokotu’u ha’anau ngaahi *credit union* pea ‘oku mahu’inga foki Sea ‘a e felāve’i ko ē pea mo e kātaki Sea pea mo e Pangikē Pule he ‘e hanga leva ‘e he Pangikē Pule mo e ngaahi me’angāue ko ē ‘a e pangikē ‘o pukepuke mo siofi mo pule’i ‘a e ngaahi *credit union* ko eni ke fakapapau’i ‘oku fakalele ‘o fakatatau ki he lao pea mo malu’i leva ‘a e sino ko eni ke ‘oua ‘e hoko e ngaahi palopalema angamaheni ko ia ‘oku mea’i pē he Hou’eiki kae ‘uma’ā ‘a e kakai ‘a e fokotu’u hake ha ki’i kulupu toe fakatonutonu hake pē ia kuo kai ia he Sea pē ko e tauhi pa’anga ‘a e ki’i tātāki ko ia. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ko ē hono fakalao’i e me’a ko eni pea ‘omai leva ia ki he fu’u fakamalu ko eni ‘o e Pangikē Pule ke ne hanga ‘o pule’i ‘o hangē ha pangikē ‘o fakapapau’i ko e silini ko ē ‘a e kau mēmipa ‘oku malu pea ko e founa ngāue ko ē ‘oku nau ngāue’aki ‘oku a’usia ai ‘a e kaveinga ngāue.

Ko e Potungāue Leipa ‘Eiki Sea ko e potungāue eni te nau fengāue’aki vāofi ‘o meimei fai ‘a e ngaahi fatongia ‘oku fakahoko mai ‘e he pangikē he ko nautolu ia te nau...nautolu ia e kau *front liners* nau fe’iloaki ko eni mo e kakai ki hono fatufatu e ngāue ko eni pea ko e taumu’a ia ‘a e lao ko eni ka ko u kole Sea ke ‘oange mu’a ha faingamālie ki he ‘Eiki Minisitā Leipa ke tātāki mai e fakakaukau ko eni ka tau toki pāloti mālō ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Hūfanga he fakatapu Sea tokoni atu pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga mahalo ko e me'a mahu'inga taha pē Sea ko e fiema'u eni mei he ngaahi tafa'aki fakapisinisi pea tānaki pē ki ai kuo toumoliliu mai ki he Fale ni 'a e tokanga 'a e faingata'a 'a e malava ke ma'u nō pea mei he ngaahi pangikē angamaheni 'a e ngaahi pisinisi iiki pea mea'i pē he Feitu'una Sea na'e 'i ai e ngaahi faitu'utu'uni 'a e Fale ni ngaahi *resolution* 'o faitu'utu'uni ke...

<007>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... fakahoko ha ngaahi ngāue fakavavevave 'a e Pule'anga ki he tafa'aki ko eni. Pea na'e kau ai 'a e polokalama nō makehe. 'I he'ene pehē ko e hangē pē ko e 'oatu he 'Eiki Minisitā Pa'anga ko e me'a mahu'inga 'e ua 'oku fai ki ai 'a e tokanga, 'uluaki ke toe ma'ama'a ange 'a e totongi ko eni ki he nō. Pea ko e konga lahi ia 'o e, 'o e, kapau 'oku mea'i pē ko e kupu ko ia he kupu he lao ko eni 'oku 'ikai ke tukuhau 'a e pa'anga tupu 'a e ngaahi kautaha nō pa'anga ko eni koe'uhí ko e ngāue'aki pē 'a e pa'anga 'a e koló pea mo e ngaahi kupu fakavahefonua kapau 'e lava 'o 'alu hake ki he lalahi pehe ni.

Pea ko e ua leva Sea na'e, na'e me'a ki ai e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'a e mahu'inga ko ē hono tataki lelei mo hono tokanga'i ke 'oua 'e te nau lavea pē te nau faingata'a'ia. Mahalo ko e Sea ko e ki'i tānaki pē ia ko e konga lahi pē ia 'o e lao ko eni ko ha faingamālie ki he fanga ki'i pisinisi iiki angé 'a ia 'oku nau lolotonga faingata'a'ia 'i he ma'u nō mei he ngaahi pangikē angamaheni fakakomēsiale. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti 'uluaki, ke tau lau 'uluaki.

Lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki mo Nō Pa'anga 2021

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki mo Nō Pa'anga 2021.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Tu'utu'uni ki he Fokotu'utu'u Ngāue, Pule'i mo e Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Tānaki mo Nō Pa'anga ke tu'utu'uni 'a e ngaahi mafai mo e ngaahi ngafā mo e ngaahi founa fakalelei ki he ngaahi ngāue 'ikai malu mo lelei pē ngaahi maumau 'o e laó mo e ngaahi tu'utu'uni. Pea ke tu'utu'uni ke hū ki tu'á 'oku maau 'a e ngaahi kautaha tānaki mo nō pa'anga 'oku 'ikai malava ke totongi honau mo'ua.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē:

Konga 1 Talateu

- (1) Hingoa Nounou mo e kamata'anga,
Kupu Si'i (1) 'E ui 'a e lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Kautaha Tānaki mo Nō Pa'anga 2021.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki e Lao Fika 12/2021 Ko e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha Tānaki mo Nō Pa'anga 2021, lau 'uluaki fakahā mai hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sione Vuna Fā'otusia, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu. Loto kotoa ‘a e Hou’eiki ko eni toko uofulu, (20) Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Ko u tukuhifo e Lao Fakaangaanga ko eni ki he Komiti Pa’anga. Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 4.4 ‘etau ‘asenita ko e Lao Fakaangaanga Fika 13/2021 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule'anga. Kole atu ki he 'Eiki Palēmia, Hou’eiki Minisitā ‘o e potungāue ko eni ke kātaki tuku mai ha ki’i fakamatala ‘oua ‘e toe ‘ova he miniti ‘e nima.

Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule'anga

'Eiki Palēmia: Sea, tapu mo e Sea. Kole fakamolemole atu pē ke ki’i, ko e, ‘io ‘a e Lao Fakaangaanga ni ki he Fakatonutonu ko ia ki he Ngaahi Pisinisi ko ia ‘a e Pule'anga. Pea tapu pea mo e Hou’eiki ‘o e Fale ni ko e, ko e lao ko eni ko hono, ‘i ai pē ngaahi me’a na’e te’eki ai ke fu’u mahino ‘i he tu’u ko ia ‘a e lao lolotonga pea ‘oku ki’i fakatonutonu mai pē ‘i he lao ko eni ke ki’i kakato ange ‘oku ‘ikai ko ha lao ‘oku lōloa ke ki’i kakato ange ke ‘uhī ki he, ki he ngāue ko ia ‘a e...

<009>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Palēmia: ...Minisitā ‘o felāve’i pea mo e kau Talēkita pea pehē pe mo e fatongia ko ia ‘o e ngaahi pisinisi ke ne hoko atu ko ia ki he kaha’ū. Ko u ki’i fokotu’u atu Sea.

Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule'anga

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke tau lau ‘uluaki, ‘a e Lao Fika 13, 2021 ko e Lao Fakaangaanga Faatonutonu ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’angá, lau ‘uluaki

Kalake Tepile:

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Ki he Ngaahi Pisinisi ‘ e Pule’anga 2021

Ko e Lao Fakaangaanga ke Fakatonutonu ‘a e Lao Ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga Vahe 14

‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehe:

1 Hingoa nounou mo e ‘UHINGA’i lea

(1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao (Fakaangaanga) Fakatonutonu ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’angá 2021

‘Eiki Sea: Ko ia ku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’angá fakahā mai ho nima.

Kalake Tepile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Sione Vuna Fa’otusia, Semisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisita Mo’ui, ‘Eiki Minisita Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisita MEIDECC, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Minisita Polisi, ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki, Veivososa Taka, Saia Ma’u Piukala, Nōpele Tu’ivakano, mo ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu. Ku loto kotoa ki ai e hou’eiki ko eni ko e toko 21.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ko e Lao Fakaangaanga ko eni kou tuku hifo ki he Komiti Pa’angá. Tau hoko atu ki he fika 4.5 tau ‘Asenita ko e Lao Fakaangaanga Fika 14, 2021. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangike Langa Fakalalakaka ‘a Tonga kole atu ki he ‘Eiki Minisita Pa’anga, me’a mai ‘o fakamatala ‘oua na’a toe ‘ova he miniti 5.

Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangike Langa Fakalalakaka ‘a Tonga

‘Eiki Minisita Pa’anga: Tapu pea mo e Seá, ka e ‘uma’ā Hou’eiki Memipa ‘o e Falé Sea. Ko e lao motu’a pe foki eni ia ‘a e lao ko eni Sea ka ko e fanga ki’i fakatonutonu pe koe’uhingá ko e ngaahi kupu felave’i ko ē pea mo e ma’u ‘inasi ko ē he pangikē. Ko e pangikē foki ia kimu’á ko e pangikē pe ‘a e pule’angá pea ko e, na’e katoa ‘u sea na’e ma’u pe ia ‘e he pule’angá. Na’e toki ‘i ai e liliu mai ki mui ‘i he fōtunga ‘a e pangikē ‘o ma’u ‘inasi mei ai e ongo *retirement* pea ko hono fakalelei’i eni e laó ke ne fakahaa’i ‘a e kau mai ko eni e ongo pangikē ‘i he ma’u ‘inasi ‘i he Pangikē Fakalalakaká. Pea felāve’i fakahangatonu pe ia ngaahi totonu ko ē ‘oku ma’u ‘e he *shareholders* pea mo e ngaahi tu’utu’u ni ki he kau Talekitá mo ha ngaahi me’a felāve’i pehē ‘Eiki Sea. Kou fokotu’u atu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke tau lau ‘uluaki, Lao Fakaangaanga Fika 14. 2021, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangikē Langa Fakalalakaka ‘o Tonga 2021.

Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangikē Langa Fakalalakaka ‘a Tonga 2021

Kalake Tepile:

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangike Langa Fakalalakaka ‘o Tonga 2021

Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke Fakatonutonu ‘a e Lao ki he Pangike Langa Fakalalakaka ‘o Tonga Vahe 16

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehe:

1 Hingoa nounou mo e ‘UHINGA’i lea

- (1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao (Fakatonutonu) ki he Pangike Langa Fakalalakaka ‘o Tonga 2021

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lao Fakaangaanga ko ení hono lau ‘uluakí, fakahā mai ho nima.

Kalake Tepile: ‘Eiki Sea ku loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Sione Vuna Fa’otusia, Semisi Tauhelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisita Mo’ui, ‘Eiki Minisita ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisita MEIDECC, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Minisita Polisi, ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki, Veivosa Taka, Saia Ma’u Piukala, Nōpele Tu’ivakano, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu. Loto kotoa Hou’eiki, toko 21.

‘Eiki Sea: Mālō ko u tuku hifo mo e Lao ko ení ki he Komiti Pa’angá, tau hoko atu ki he Lao fika 4.6...

<010>

Taimi: 1100-1105

‘Eiki Sea: ...‘etau ‘asenitá ko e Lao Fakaangaanga Fika 15/2021, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo’uí ‘a e Kakaí 2021. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Mo’ui.

Fakama’ala’ala ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo’uí ‘a e Kakaí 2021

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Tapu pea mo e Feitu’una ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eikí kae ‘atā kiate au ke fakahoko atu ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo’uí ‘a e Kakaí 2021. Ko e kupu fo’ou eni ‘e ‘Eiki Sea ‘oku tānaki ia ki he lao ko ení hili ia ‘a e kupu 181 ‘a ia ko e kupu 181 ‘oku, ko e ngaahi mafai ia ‘i he taimi ‘o e fakatu’utāmaki pea ko e kupu ko ení ko e hili si’i pē ‘a e 181 ‘a ia ko e kupu fo’ou 181(a). Ko e kupu ko ení ‘oku pehē kuo pau ke huhu malu’i ki ha mahaki fanongonongo fakatu’utāmaki. Koe’uhí ko e taumu’a ko ia ke huhu malu’i ‘i he kongá ko ení ‘o e laó ‘oku fu’u fiema’u ‘aupito ‘i he taimi ko ia ‘o e mahaki fanongonongo fakatu’utāmaki hangē ko ia ‘i he lolotongá ní ‘Eiki Sea ‘o e KOVITI-19 ke fakahoko ‘a e huhu malu’i.

Konga hono uá 181(a)(ii) ‘e ngofua ki he ‘Ofisa Pule ‘o e Potungāue Mo’uí hili hano fakakaukau’i lelei ‘a e tali ki ha tu’unga fakatu’utāmaki ki he mo’uí kuo fakahā ke ne fakahā ‘i ha tohi kuo pau ke huhu malu’i ‘a e tokotaha kotoa pē. Ka kuo pau ke fakahoko ‘a e fakahā ko iá lolotonga ‘a e vaha’a taimi ‘o e tu’unga fakatu’utāmaki ki he mo’uí kuo fakahā. Ko e fakahā foki ko ení kuo pau ke fakakaukau’i lelei kuo pau ke fakalao pea kuo pau ke fakapotopoto pea ‘ikai ke fakafisi ha taha ki he huhu malu’i ‘o fakatatau ki he kupu 2. Pea kapau ‘e ‘i ai ha taha ‘e fakafisi ki he huhu malu’i ‘oku ne fakahoko ‘e ia ‘a e hia.

Ko e matu’a ko ia ‘a kinautolu ko ia ‘a e fānau iikí ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘uhinga fakalao pe ‘uhinga fakapotopoto ke ta’ofi ai pe fakafisi ai mei he huhu malu’i, ‘oku ne fakahoko ‘e ia ‘a e hia. ‘Oku fakataumu’a ia ki he ongo mātu’a pe ko e kau tauhi fānaú.

Ko e kupu faka’osi leva ka ‘i ai ha taha ‘oku ne fakahoko ha hia ‘i he kupu ni kuo pau ke ala mo’ua ia ha’ane halaia ki ha tautea pa’anga ‘oku ‘ikai ke toe laka hake he pa’anga ‘e 1000 pe ko e ngāue pōpula ‘i ha vaha’a taimi ‘oku ‘ikai ke toe laka hake ‘i he mahina ‘e 6 pe ko e hili ‘a e tautea fakatou’osi ko e ngāue pōpula pea mo e mo’ua ‘i he pa’anga. Mālō ‘aupito Sea. Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ia ki he Mo’uí ‘a e Kakaí, fu’u mahu’inga ‘aupito ‘i he taimi

faingata'a ko eni ka kuo pau ke fakahoko 'e he CEO 'a e fakapotopoto taha ki hono fakahoko 'o e ui ko ia pe ko hono talaki kuo pau ke fakahoko 'a e huhu malu'i 'i he mahaki fanongonongo fakatu'utamaki ki he mo'ui. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Lao: Sea, kole atu ke 'ai fakataha ai pē mu'a Sea mo e 4.7 ki he faito'o tafā ke 'ai fakataha ai pē 'e he Minisitā Mo'ui mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki, tu'utu'uni 'etau taimi pea toki tuku atu ha faingamālie. Kole atu ke tau mālō.

(Mālō 'a e Falé.)

<002>

Taimi: 1130-1135

Satini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (Lord Fakafanua)

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku tau 'i he Lao Fika 15/2021, ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo'ui 'a e Kakai. Ko eni kuo 'omai 'a e Fakamatala Nounou mei he 'Eiki Minisitā, kole atu ki he kalake ke tau pālōti hono lau 'uluaki. Ke tau lau 'uluaki pea tau toki pālōti.

Lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021

Kalake Tēpile: (Lau 'Uluaki ...)

LAO FAKAANGAANGA FAKATONUTONU KI HE MO'UI 'A E KAKAI 2021

KO E LAO FAKAANGAANGA KI HE LAO KE FAKATONUTONU 'A E LAO KI HE MO'UI 'A E KAKAI, VAHE 12, KE FAKAPAPAU'I KUO PAU KE FAKAHOKO 'A E HUHU MALU'I 'I HA MAHAKI FANONGONONGO FAKATU'UTAMAKI LOLOTONGA HA VAHA'A TAIMI TU'UNGA FAKATU'UTAMAKI KI HE MO'UI.

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē:-

1. Hingoa Nounou.

1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he mo'ui 'a e kakai 2021, hono lau 'uluaki fakahā mai ho nima.

Paloti ki he lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai 'a e Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā

Ako, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakano, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai 'a e toko 17.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fakahaloto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ko e tukuhifo eni ki he Komiti Sosiale. Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 16/2021. Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Faito'o Tafa, 2021. 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Fakama'ala'ala ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito'o Tafa 2021

'Eiki Minisitā Mo'ui: Mālō 'aupito 'Eiki Sea, tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea kae 'uma'ā 'a e Fale 'Eiki, kae 'atā ke fakahoko atu ha fakahoha'a fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Faito'o Tafa, 2021.

Ko e lao foki ko eni 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e kupu fo'ou ko e 1 (a), 'a ia 'oku felāve'i ia mo e ngaahi 'uhinga'i lea, ko e fo'ilea ko ia ko e huhu malu'i, *vaccinate*, pē huhu malu'i, *vaccination*, 'oku 'uhinga ia ko hono ma'u 'e ha taha 'a e huhu malu'i kuo ngāue'aki pē tali 'a ia 'oku ala ma'u 'i he Lao ki he Ngaahi Koloa Faito'o.

'Oku 'i ai leva 'a e fakatonutonu ke fakapekia 'a e kupu hono 4 'o e Tefito'i Lao, pea fakahū ki ai 'a e kupu fo'ou ko eni ko hono 4, kuo pau ke fakahoko 'a e huhu malu'i 'o fakatatau ki he kupu 181 (a) ko ia na'a ku lave ki ai 'i he Lao ki he Mo'ui 'a e Kakai. Pea ka 'i ai ha taha 'oku 'ikai fai pau ki he kupu si'i (1) 'oku ne fakahoko 'e ia ha hia pea 'e ala mo'ua ia ha'ane halaia ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he 1,000 pē ko e ngāue popula 'i ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he māhina 'e 6, pē ko e fakatou'osi 'o e ngāue popula, pea mo e mo'ua pa'anga.

'Oku fakapekia foki 'a e kupu 6 pea tatau pē foki 'i he kupu 11, ka 'oku fakatonutonu 'a e Tefito'i Lao ki he faka-Tonga pē, ko hono 'uhingā 'Eiki Sea, ko e fo'ilea 'i he lao motu'a, ko e Lao ki he Faito'o Tafa pea 'oku fetongi 'aki ia 'a e fo'ilea ko e Lao ki he Huhu Malu'i. Pea tamate'i 'a e ngaahi lea kotoa pē 'i loto 'i he lao ...

<005>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... ko eni ko e faito'o tafa kae ngāue'aki 'a e lea ko e huhu malu'i. 'Eiki Sea ko e fo'i lea foki ko eni ko e Lao ki he Faito'o Tafa he ngaahi ta'u ko eni he 190... *early nineteen hundred* pē ko e vaha'a taimi ko ia na'e fakahoko 'a e huhu malu'i ia 'o hangē ha ki'i tafa na'e fakahoko 'o fakahoko'aki e malu'i ko ē 'a e kakai ka na'e 'uhinga pehē 'a e tu'u ko ē 'a e lao 'i he kuohili. Ko e Lao ki he Faito'o Tafa ka 'i he taimi ni ko e Lao ki he Huhu Malu'i ko ia pē 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Sea: Mālō kole atu ki he Kalake ke lau 'uluaki mai e Lao Fakaangaanga.

Lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito’o Tafa 2021

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito’o Tafa 2021.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu ‘a e Lao ki he Faito’o Tafa Vahe 12.

‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē.

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA LEA

(1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito’o Tafa 2021.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito’o Tafa ki he 2021 fakahā mai ho nima.

Paloti ki he lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Faito’o Tafa 2021

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ako. ‘Oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki ko eni ko e toko 17.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ko e Lao Fakaangaanga ko eni ‘oku tukuhifo mo ia ki he Komiti Sosiale. Mālō Hou’eiki ko ‘ene kakato ia ‘etau ‘asenita fika 4 ngaahi Lao Fakaangaanga. Ko u fie fakamanatu atu pē ko e Lao Fakaangaanga ko eni tukuhifo ki he komiti kehekehe ‘e tolu. ‘A ia ko e Komiti Lao ‘oku ‘i ai ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 10 mo e 11. Komiti Pa’anga ‘oku ‘i ai ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 12, 13, mo e 14. Ko e Lao Fakaangaanga Fika 15 mo e 16 tukuhifo ia ki he *Social Committee* Komiti Fakasosiale. Kimu’a pea tau hoko atu ‘oku ‘i ai ‘a e fokotu’u ki he Komiti Fakasosiale koe’uhī ko e tukuvakā e ongo Mēmipa Fakaafonganga e Hou’eiki Nōpele fokotu’u atu e ‘Eiki Nōpele Vava’u ke kau ko e Hou’eiki Fakaafonganga Komiti Sosiale mēmipa talifaki. Toe ‘i ai ha fokotu’u ki he me’a ‘oku ou fakahoha’a atu ki ai. Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti.

Ko ia ‘oku loto ke tākaki atu e Fakaafonganga Nōpele ‘o Vava’u ki he mēmipa talifaki ‘i he Komiti Sosiale e Fale Alea fakahā mai ho nima.

Paloti ke hoko Fakaafonganga Nōpele Vava’u ko e Mēmipa talifaki he Komiti ki he Ngaahi me’a Fakasosiale

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 16 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki he fokotu’u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 5 'etau 'asenita. Fakamatala Fakata'u pea mo e ngaahi lipooti 'Atita. Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai 'a e tohi fakahū mai'aki 'a e Fakamatala Fakata'u e Potungāue ki Muli ki he ta'u 2019/2020.

Kalake Tēpile: 'Aho 21 Siulai 2021...

<007>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Sea: 'Eiki Palēmia ...

Fakama'ala'ala ki he Lipooti 'a e Potungāue ki Muli 2019/2020

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'una Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea. Ko e Lipooti eni 'a e Potungāue Ngāue ki Muli 'i he ta'u 2019/2020. Hangē ko e me'a 'oku mou mea'i ko e potungāue foki eni 'oku ne tokanga'i hotau vā mo tu'apule'anga. Pea 'oku ngaahi ngāue foki ko ia meimei, pea 'e fakahoko he Tama Tu'i 'a e kongā lahi 'o e ngāue ki he ngaahi hā'ele ki muli pea mo e fai e ngaahi ngāue ko ia pea ko e ngaahi me'a faka-*administration* 'oku fai 'e he motu'a ni pea ko e, 'i ai mo e ngaahi 'ofisi foki ki muli 'o 'i ai 'a e ngaahi ngāue. Ko u tui ko e ki'i me'a pē ia ki'i fakahoko atu ko e taha eni e, 'i he taimi ko ē na'e hoko ko eni 'a e kōviti ko e ngāue ko ia ki he fai e fetu'utaki holo ke feinga ke 'omai hotau kakaí kau lahi 'aupito e 'ofisi ko eni 'i hono felāve'i ki muli 'a ia kapau na'e 'i ai ha toe 'ofisi 'i ha ngaahi feitu'u te te toki sio lelei ai 'a e, ke vave ange e ngaahi fetu'utaki ka ko e ngaahi feitu'u pē 'e ni'ihī 'oku tau 'i ai kou, mahino pē ki he motu'a ni koe'uhī ko e lahi e 'ū fakamole pea mo e taimi faingata'a pehe ni ai ko e taimi ia 'oku mahino ai ke vave 'a e me'a ke fai mo tō mai ki Tonga ni hotau kakaí. Pea hangē ko e me'a ko eni na'e fai ki ai 'a e lave ko ē 'anenaí ki he, hotau kāinga ko ē 'oku 'i, 'oku 'i Fisi, 'oku nau lava mai mei 'Amelika, 'i ai pē mo e ngaahi fonua kehe 'oku nau filhia atu ai 'a e kakai ka ko e fakapotopoto tahá 'oku tau faí pea ko e taumu'a 'uluaki pē ke malu'i kitautolu 'uluaki ia.

Pea ko hono ua ke faka, ka ai ha'ane hoko mai 'a e kōviti pea hoko si'isi'i pē pea 'oku ngāue 'aupito ki ai 'a e 'a e 'ofisi ko eni ki he ngaahi fetu'utaki ke lava 'a e ngaahi, 'a e kapau ko e 'ai ko eni ki Nu'usila 'oku ai pē foki e faingata'a'ia 'a Nu'usila ke ma'u ha ngaahi feitu'u ke *quarantine* ai honau kakai 'o nautolu. Kai kehe ko e ngaahi me'a ko ia 'oku 'oku fai ki ai 'a e ngāue. Ko 'eku ki'i *brief* atu pē ia 'a e lipooti ko eni pea mou me'a pē ki he anga e vahevahe lipooti 'osi 'i ai pē ngaahi kongā lalahi ai 'oku 'i ai pē 'a e fakamatala ki he fakalukufuá pea mo hono ngaahi misiona 'i ai mo e kau ngāue 'i ai mo e ngaahi fatongiá kau ai mo e ngaahi 'ofisi ki muli. Pea mo e tokanga ki he me'a fakapa'anga, ko ia pē Sea 'a e ki'i fakanounou *summary* atu 'o e, fokotu'u atu. Mālō.

'Eiki Sea: Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea kae pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Sea ko e kole atu pē na'a lava ke, ko hono 'uhinga ko e Lipooti Fakata'u pē 'e lava 'o tukuhifo ki he Komiti Kakato?

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tukuhifo eni ki he Komiti Kakato fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu. Loto ki ai e toko hongofulu mā tolu (13).

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki he fokotu'u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki, kole atu ki he Kalake ke lau mai 'a e tohi 'oku fakahū mai 'aki e Lipooti 'Atita 'o e Ola Matu'uekina 'a e Feliuliuaki 'o e 'Ea mo e Lahi Fe'unga 'o e Me'atokoni, Lipooti eni mei he 'Atita Seniale.

<009>

Taimi: 11:45

Kalake Tepile: Tohi ko 'eni 'oku 'i he 'ulu'i tohi pe 'a e Potungāue 'Atitā 'i he 'aho

30 Sune 2021

Lord Fakafanua
'Eiki Sea Fale Alea

'Oku ou fiefia mo e loto faka'apa'apa mo'oni ké u fakahū atu heni 'a e lipooti 'ātita'i 'o e ola 'o e matu'uekina 'a e feliuliuaki 'o e 'eá mo e lahi fē'unga 'o e me'atokoní 'o fakatatau ki he Kupu 10(a) 'o e Lao ki he 'Atita 'a e Pule'angá 2007 mo hono ngaahi fakatonutonú.

(Fakamo'oni)
Sefita Tangi
'Atita Seniale

Mālō 'Eiki Sea.

Losaline Ma'asi: Sea ko u fokotu'u atu ke ...

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 5

Losaline Ma'asi: Kātaki Sea ko u fokotu'u atu ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō, mālō.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke tau pālōti.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Pa'anga

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku ‘i ai foki ‘e tau komiti Sea ki he ‘Atakaí pea mo e feliuliuaki ko ē ‘eá. Ko u tui mahalo Sea ko e komiti fe’unga eni ‘oku tonu ke nau, ke ‘ave ki ai ke nau vakai’i ka e toki fakahū mai ki he Falé. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Toe fakapotopoto pe mo e fokotu’u ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga, Tongatapu 5 ku toe ‘i ai ha liliu ki he fokotu’ú pe ‘oku ke kei loto pe ke tukuhifo ki he Komiti Kakatō.

Losaline Ma’asi: Sea fakafoki atu ‘eku fokotu’ú kau poupuu atu ki he fokotu’u ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’angá ki he komiti ko ē.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau paloti ko ia ‘oku loto ke tukuhifo e lipooti ko eni ki he Komiti ‘Atakai mo e Feliuliuaki ‘o e ‘Ea, fakahā mai ho nimá.

Kalake Tepile: ‘Eiki Sea ku loto ki ai ‘a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisita Pa’angá, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisita Polisi, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakano, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu. ‘Oku loto ki ai toko 15, ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki he fokotu’u, fakahā mai ho nima.

Kalake Tepile: ‘Ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki, ko eni ku lava ‘e tau ‘asenita ngaué ko e kotoa e ngaahi ngāue kuo tuku hifo ki he ngaahi Komiti. Ko e fika 5.1 Fakamatala Fakata’u Potungāue ki Mulí na’e tukuhifo ki he Komiti Kakatō. Kole tau liliu ‘o Komiti Kakato.

Sea Komiti Kakato: Fakafeta’i pe ki he ‘Otua Mafimafi fakalaumalie lelei e ‘Eiki Sea Fale Alea ‘o Tonga, ‘Eiki Palēmia ka e ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki ‘o e Fale ‘Eiki ni. Kole ke u hūfanga atu he tala fakatapu kakato kuo kamata ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale ‘Eiki ni pehē ki he lotu lelei na’e tataki ‘e he ‘Eiki Minisita ‘o e Fakalotofonuá ka e ‘atā ke tau hoko atu ki he’etau ‘asenita kuo tali ke tuku hifo ke fai ha ngāue ki ai ‘a e Komiti Kakatō.

‘A ia ko e ‘aitemi fika 5.1 ko e Fakamatala Fakata’u e Potungāue ki Mulí 2019-2020. ‘Atā ke mou feme’a’aki toe ‘e tau miniti 15. Mālō, me’a mai Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’una ‘Eiki Sea, mālō ho’o laumalie ki he pongipongi ni, fakatapu makehe ki he ‘Eiki Palemiá mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakatō. Tuku pe mu’a Sea ke ‘oatu ha ki’i fakalavelave nounou fekau’aki mo e lipooti mahu’inga ko eni. ‘A ia ko e lipooti ko eni, ‘a ia ko e lipooti ‘o e ngāue fakata’u, Potungāue ki Muli 2019-2020, Sea pea ko u fie fakalavelave atu ‘i he peesi 40 mo e peesi 44. Sea, ko e ‘uhinga pe e tokanga ‘a e motu’á ni he ‘oku mahu’inga ‘a e ngaahi ‘ofisi ko eni ‘i mulí ‘i he vaha’a taimi ko eni ‘oku lokoloka ai e fefolau’akí. Pea ‘oku mahino pe ‘oku hā meí he lipootí, lahi e ngaahi fetu’utaki tu’u mai hotau ngaahi ‘ofisi fakatipilometika ‘i mulí ‘o fakahoko ‘a e ngaahi talatalanoa ki mulí ‘o fakafou atu ‘iate kinautolu. Pea ‘oku ‘i ai pe tokanga Sea ...

<010>

Taimi: 1150-1155

Mateni Tapueluelu: ... ke fakapapau'i pē 'oku fakanaunau fe'unga mo fakapa'anga fe'unga 'a e ngaahi 'ofisi ko ení he taimi mahu'inga ko ení. 'A ia 'oku taki ai e tokangá ki he peesi 40 Sea mo e faka'amu pē 'oku tokangaekina 'a e potungāue ko ení 'a e 'Eiki Palēmiá 'i he fakahoko fatongia mahu'inga ko ení. Ka 'oku hā 'i he peesi ko ení 'a e ki'i fakamatala nounou ko ení Sea.

Tokanga 'a Tongatapu 4 ki he 'ikai fe'unga 'a e pa'anga ki he vouti 'a e Potungāue ki Muli

'Ika ke fe'unga 'a e pa'anga na'e vahe'i mai ki he vouti ki he vahe 'a e kau ngāué pea na'e pau ke to'o 'a e konga lahi 'o e pa'angá na'e vahe'i mai ki he patisetí ke fakahoko 'a e ngaahi monomono mo fakalelei'i 'o e 'api nofo'anga 'i he nounou ko 'ení. Ko e 'uhinga ia 'eku fakahokó Sea pē ke fakapapau'i pē 'oku 'i ai 'a e pa'anga fe'unga. 'Oku a'u ē ki he vahe 'a e kau ngāué 'oku fakahoko mai na'e nounou. Pea 'oku 'ikai ke lave'i he matu'a ni Sea pe ko e hā e 'uhingá na'a 'oku kaunga ki ai 'a e tō lalo 'etau pa'angá pe ko e hā pē ka 'oku 'i ai e pou pou ki he lipooti 'oku 'omaí ke fakapapau'i Sea 'oku fakanaunau fe'unga kinautolu 'aki 'enua vahé kae pehē ki hono monomono 'o e ngaahi 'api ko ení.

'Oku 'i ai 'emaui tokanga'i Sea 'oku toe tokoni 'a e ngaahi 'ofisi ko ení hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Palēmiá ki hono fakakaukaua mo e ngaahi fetu'utaki ke fakafoki mai hotau kakaí hono taimi mahu'ingá ení. Ka 'oku hā 'i he peesi 44 Sea 'a e fakamatala ko ení faka'amu pē 'oku me'a e Hou'eiki ki ai he peesi 44. Kamata 'i he kolomu fika 2 ki 'olungá 'o faai hifo ai 'i he fakamatala ko ē 'oku pehē ko e tōnounou. 'A ia 'oku meimei kaunga kātoa e ngaahi kolomu ko ení ko e pehē si'isi'i e fengāue'aki vāofi 'a e 'ulu'i 'ofisi' pea mo e 'ū 'ofisi tipilōmetika 'o Tonga 'i tu'apule'angá. Hokohoko hifo ai mahalo 'oku, taha, ua, tolu, fā, nima ko e fakamatala tatau pē 'oku pehē, si'isi'i 'a e fengāue'aki vāofi 'a e 'ulu'i 'ofisi' pea mo e 'ū 'ofisi tipilōmetika 'o Tonga 'i tu'apule'angá.

Pea 'oku 'i ai e pou pou Sea ke fakapapau'i pē 'oku tau vāofi ange 'i he vaha'a taimi ko ení hangē ko ena ko e fakamatala 'oku 'asi 'i he poini 11. 'Oku fu'u fiema'u ke toe ngāue vāofi ange 'a e 'ulu'i 'ofisi' 'i Tonga, 'o Tonga 'i mulí kau ai 'a Lonitoni, 'Amelika mo Nu'usila ke fakahokohoko e fetu'utaki pea mei ai ki he 'ulu'i 'ofisi' pea mo e komiti 'a e Pule'angá 'oku ne tokanga'i hono fakafolau 'a e kainga Tonga 'oku tukuvakā 'i tu'apule'angá. 'O hangē ko ia Sea na'e 'ohake 'i he pongipongi ko ení pea me'apango 'oku 'i ai e fakamālō lahi ki he Pule'angá mo e 'Eiki Minisitā 'i he ngāue tōtōivi mo fiema'u ke malu e fonuá ni.

Ko e toki ngāue matū'aki faingata'a eni Sea he kapau te ke fili ki hema, 'e 'i ai e mamahi 'ia koe, ka ke fili ki mata'u kei ha'u pē mo e fakaangá ia. Ko e pau pē ke tau hanga 'o tali 'oku faingatā'ia e Pule'angá he kapau te nau fakaava e *border* ke fakafaingofua'i e omi ko ē mei mulí pea tō mai ai e mahakí ki he fonuá ni pea hangē ia ko Fisí 'o ma'u 'o toko 29000. Ha'aki pehē mai ki he fonuá ni 'e tu'u kātoa e tukuaki ko e Pule'angá, mou ta'etokanga ka mou fakaava e matapā 'o hoko ai 'a e fu'u *tsunami* ko iá. Pea kapau leva 'e faka'otu'otu ke tuai hangē ko e fetu'utaki ko ení 'oku fai ki he ngaahi 'ulu'i 'ofisi' 'i mulí 'oku a'u mai e hanu pea 'oku 'omi e tohi tangi ki he matu'a ni.

'Oku kole fakamolemole atu ki he Pule'anga 'i hono fakaongo atu 'a e le'o 'o e kakai ko ení ka ko u tui pē Sea 'oku totonu ke vāofi 'a e ngāue mo e ngaahi 'ofisi ko ení pea ke tau loto to'a pē kitautolu 'o tala foki 'a e mo'oní, tala pē totonú kiate kinautolu. 'E matū'aki faingata'a pea fuoloa ko hono 'uhinga pē ko e feinga ko e malu 'a e tokolahi ange 'i Tongá ni. Ongó 'aupito 'aupito Sea kapau te mou me'a hifo pē 'oku fekau'aki pe ena pea mo e KOVITI. Ko e fo'i

fakataha pē ‘e taha ‘i he ta’u 2020 na’e hokó ko hono ‘uhinga pē ko e KOVITI-19. Ko e ngaahi lipooti ia ‘oku ‘omai he *tsunami* ko eni Sea ‘a ia ‘oku ne, ko e ‘uhinga ‘oku mau ‘ohake ai ‘oku mau pou pou atu ke fakaivia ‘a e ngaahi ‘ofisi ko ia ‘i muli pea ke fakapapau’i ‘oku lava ke toe vāofi ange ‘a e fetu’utaki pea mo e ngaahi ...

<002>

Taimi: 1155-1200

Mateni Tapueluelu: ... ‘ofisi ko eni ke lava ke toe ma’u mai ‘aki ha fakamatala ‘oku tonu ange mo *update* ange fekau’aki mo e si’i kāinga ko eni ‘oku fihia ‘i muli.

Mau pou pou atu pē Sea ki he Pule’anga ki he feinga ‘oku fakahoko ke si’i fakafoki mai hotau kāinga pea mo e pou pou atu he tokoni fakapa’anga mo kole pē ke *update* pē kiate kinautolu ‘a e tūkunga fakamuimui taha e feinga ‘a e Pule’anga he vaha’a taimi mātu’aki faingata’a mo pelepelengesi ko eni Sea.

Ko e pou pou ia ‘oku ‘oatu Sea ‘i he lipooti ke fakapapau’i pē ‘oku fakanaunau fakapa’anga kinautolu pea toe vāofi ange ‘a e ngāue hotau ‘ofisi mo e ngaahi tipilometika misiona ko ia ki muli Sea. Ko e ki’i pou pou ia ‘oku ‘oatu ‘e he motu’a ni mo e fakamālō atu ‘i he ma’u taimi Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Tongatapu Fika 4 mahu’inga ‘aupito ‘a e me’a ‘oku fai ki ai ‘a e pou pou ho’o me’a, ko u lave’i ‘oku ‘i he ‘Eiki Palēmia pē ia ‘a e mahu’inga ‘a e ngaahi *Embassy* ‘i he taimi faingata’a pehē ni ‘a e fetukuaki hoko hotau kakai ‘i he ngaahi fonua muli, ka ‘oku tonu pē ke fakatokanga’i ‘a e ‘ikai ke ‘i ai ha taimi ‘o e fetu’utaki he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi lao fakalotofonua ‘a e ngaahi Pule’anga ‘oku ‘i ai ‘etau ngaahi fakafofonga, pau ke fakangatanga ‘a e fe’alu’aki.

Kau tuku mu’a ki he ‘Eiki Palēmia ke fai ha’ane me’a ki he fokotu’u pou pou ko ena na’e me’a mai ki ai ‘a e Tongatapu Fika 4. Me’a mai ‘Eiki Palēmia, mālō.

‘Eiki Palēmia: ‘Eiki Sea tapu mo e Feitu’una, pea tapu mo e Hou’eiki ‘o e Komiti Kakato. ‘Oku ou fakamālō ‘aupito ki he Fakafofonga ‘o Tongatapu Fika 4 he pou pou mo e, ki he ngāue ‘oku fai, mahino pē ne hanga pē ‘o *appreciate* he ‘oku ‘ikai ko ha me’a faingofua ‘a e taimi to ha fakatamaki pehē ni, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha ‘amanaki ki ai, ‘a ia kapau foki na’e fai pē to nounou he taimi ko ē na’e kei lele lelei ai ‘a e fonua ‘i he ngaahi, ko e toe to ko ē ‘a e ngaahi me’a ‘i he taimi fakatamaki ‘oku toki ‘asi lelei ai’a e ngaahi ‘a e ngaahi me’a nounou fakapa’anga, pea hangē ko eni ko e vahe ‘oku lolotonga pē ‘a e, ‘oku lolotonga fai pē ki ai ‘a e ngāue na’e, mahalo ko e talu eni ia mei he 2008, te’eki ai ke *review* ‘a e vahe ia ‘a e kau ngāue ko ē ‘i muli.

Pea ‘oku toutou fai mai, ‘oku ‘i ai ‘a e fa’ahinga ia kuo ‘osi mālōlō ia mei he ngāue ko ē ki muli ‘oku nau ‘i he ngaahi ngāue kehe kinautolu. ‘Oku nau fa’a tohi mai ‘o vakai mai pē ‘e ma’u fakakū ange koā ‘enau ki’i seniti ‘i he, pea ‘oku ‘osi fakahoko pē ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga, pea ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ‘a e Minisitā Pa’anga ki he, koe’uhi foki ko e nofo foki ia ‘i muli ‘oku levolo kehe ia, pea ‘oku ‘i ai pē hono fa’ahinga *standard* ‘ona pea kapau ‘e ‘ai ‘o fakatatau ki he anga ‘o e ngāue ki muli, mo e ngaahi vā ko ē mo e ngaahi fonua kehe, ‘oku ‘i ai, ko e me’a ‘oku fakamole. Pea ‘ikai keu pehē ‘oku ou fakahaohao atu mei he faingata’a ko ia mei he kaveinga ko ia, ‘oku fai ‘a e ngāue ki ai, pea kapau te tau foki mai leva ki he *maintenance* tau toe talanoa pē Sea ‘i he pa’anga, ki he ‘uhinga ‘oku a’u eni ia ki he, kuo to’o

mai 'a e vahe ia mahalo foki ko e, 'ikai, 'oku a'u ia ke fakafuofua 'oku 'i ai 'a e ki'i tu'usi *maintenance* ia kae kei ma'u pē vahe, pea ko e a'u mai ki he fo'i tu'unga ko ē kuo mahalo na'e holo hifo 'a e maumau ia 'o e fale ko eni 'i Tau'akipulu, 'oku 'i ai foki 'etau *asset* 'i *New York*, Lonitoni pea mo *San Francisco*. Pea ko e, 'e fiema'u ke fakavavevave ia ke fai 'a e ngāue ko ia.

Pea ko 'eku kole fakamolemole atu pē 'i he konga ko ia ka 'e fai homau tūkuingata, ke fai ha ngāue fakavavevave ki he 'ū me'a ko ia, talamai pē 'e he lipooti, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Palēmia ...

<005>

Taimi: 1200-1205

Sea Komiti Kakato: ... ko e 'apinofo'anga eni 'o Tau'akipulu mahalo 'oku 'i 'Amelika 'ikai haku lave'i e hingoa e *Embassy*, me'a mai 'Eiki Nōpele 'o Tongatapu.

Lord Tu'ivakanō: 'Io tapu pē mo e Feitu'una Sea pea pehē fakatapu ki he Hou'eiki 'o e Komiti Kakato. Sea 'oku ou fakamālō pē ki he 'Eiki Palēmia mo e potungāue mo e ngāue 'oku fai, ka 'oku 'i ai pe 'a e tokoni pē na'a lava ki he 'Eiki Palēmia ki he 'Eiki Minisitā *Foreign Affairs* koe'uhí ko e me'a ko eni 'oku hoko 'i he 'aho ni 'a e mahaki faka'auha ko eni na'a lava pē ke toe vakai'i 'etau sio ki ha'atau ki he'etau vā fakatipilōmētika mo Fisi na'a lava pē ke fokotu'u ha ..tau pehē pē fakatātā pē ha Konisela fakalangilangi ka 'oku mahino pē 'etau tu'unga fakapa'anga ka 'i he taimi tatau ko u tui 'e toe sai ange 'a e fetu'utaki vāofi pea mo Fisi koe'uhí ke fakafaingofua 'a e me'a ko eni 'oku hoko ka 'oku tau fakafeta'i pē 'oku fai pē 'a e ngāue fakapotopoto 'a e Pule'anga ki he kakai ko eni, ka 'oku ou tui mahalo na ko e me'a pē ke hoko e ngaahi me'a ko eni ke tau toe fakakaukau ki he'etau ngāue ki muli kae tuku atu pē ia ki he Feitu'una 'Eiki Palēmia ka 'i he taimi tatau 'oku tau talanoa pē foki 'oku 'ikai ke hiki e vāhenga kae tonu pē kole pē ke toe vakai'i fakalelei pē he 'oku kei 'i ai pē kau ngāue 'oku takatakai holo ka 'oku 'ikai ke nau fakahoko 'enau ngāue, ka 'oku tonu pē ke 'omai 'enau lipooti ke mahino pē ko e hā 'enau ngāue 'oku fai pē ko e ngāue ia 'oku fekau'aki mo 'enau *term of reference*, tafataha pē kia kinautolu 'oku ngāue 'i he ngaahi *embassy* 'i muli. Pea ko ia 'oku, ko u tui pē mahalo na'a toe 'oatu ha lipooti mei he ngaahi Potungāue ki Muli ka 'oku tonu pē ke fakahoko kia kinautolu ko honau fatongia ke nau tukituki ki he ngaahi fonua 'oku nau tokanga'i ko e hā ha faingamālie 'e ma'u ma'a e fonua, ka 'oku tonu pē ke nau 'oatu ha lipooti fakauike ki he Feitu'una, ka ko u tui ko e me'a ia 'oku tonu ke tau 'ilo ai, pea 'i he taimi tatau 'oku hangē pē ko ia na'e fai e tokanga ki ai ke toe vakai fakalelei 'anautolu ko eni 'oku takamilo takai holo 'i he funga taimi lolotonga e taimi ni, pē ko e ngāue ko ia 'oku fekau'aki mo 'enau ngāue pē ko e fakamole pa'anga pē ki he Pule'anga mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele ko e lipooti mahino eni ki he motu'a ni, fokotu'u mai 'a e 'uhinga ia 'o e ngaahi taumu'a 'o e lavame'a, fakamata'ifika pē 'ikai ke fakamatala'i mai e me'a 'oku lava pea ko e me'a 'oku tōnounou pea fakamatala mai ia. Tonu pē ke fakalelei e lipooti he hōhōa tatau 'a e me'a 'oku lava, lavame'a mo e me'a 'oku tōnounou tonu ke fakatonutonu ko e 'uhinga ko e Fale ni koe'uhí na'a tau faka'uhinga 'i ha 'uhinga hala 'oku 'ikai lava ha fatongia e potungāue ko eni mālō. Fokotu'u ē tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue ki Muli 2019/2020 fakahā'aki e hiki ho nima.

Paloti ki he Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue ki Muli 2019/2020

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sione Vuna Fā'otusia, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Oku loto ki ai 'a e toko 19.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Hou'eiki tali e Fakamatala Fakata'u ko eni, pea ko u lave'i ko e ngata ia 'etau 'asenita tau liliu 'o Fale Alea.

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga).

'Eiki Sea: Kole atu ki he Sea 'o e Komiti Kakato ke kātaki 'o lipooti mai ki he Fale.

<007>

Taimi: 1205-1210

Lord Tu'i'afitu: Tapu mo e Feitu'una Sea, ma'u 'a e faingamalie ko 'eni ke fakakakato ato 'a e fatongia 'a e motu'a ni ke fakamatala atu 'a e fatongia na'e tukuphifo he Feitu'una. Sea ko e 'asenita pe 'e taha tukuphifo mei ho Fale pea kuo tali 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue ki Muli 2019/2020, fokotu'u atu.

'Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke tau pālōti, ko ia 'oku loto ke tali 'a e Fakamatala Fakata'u e Potungāue ki Muli 2019/2020 fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sione Vuna Fā'otusia, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu pea mo e 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko uofulu mā taha (21).

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ko 'ene ngata ia 'etau 'asenita ngāue ki he 'aho ni kimu'a pea tau hoko atu ko u fakamanatu atu ko e Lipooti 'a e Minisitā Mo'ui ki he ta'u 2017, 2018 mo e 2019 fakataha pea mo e Palani Fakata'u kakato 'a e 2021 ki he 2022 'a ia ko e Lipooti ia 'a e 'Atita Seniale 'oku tufa atu ke mou me'a ki ai kae toki fakahū mai ki he Falé he maau mai 'a e ngaahi tohi fakahū 'a e 'ū lipooti ko ia.

Hou'eiki kou fakamanatu atu ko e ngaahi Lao Fakaangaanga 'e fitu kuo tukuphifo ki he ngaahi laó, komiti kehekehe, Komiti Lao, Komiti Pa'anga mo e Komiti Sosiale pehē foki ki he Lipooti 'Atita 'o e Ola 'a e Feliuliuaki e 'Ea mo e Fe'unga 'o e Me'atokoni 'oku 'i he Komiti Feliuliuaki e 'Ea fakataha pea mo e ngaahi ngāue 'oku lolotonga 'i he Komiti Lao kuo fakalōloa he Falé e taimi ki ai. 'Oku 'amanaki ke fakahū mai e ngaahi lao na'e kole mai he Pule'anga 'e toki fakakakato mai 'amui ka 'oku te'eki ai ke mahino e taimi e maau mai ai e ngaahi Lao Fakaangaanga ko ia pehē foki mo e ngaahi lao fakafō'ituitui lolotonga teuteu ke fakahū mai ki he Falé.

Koe'uhí ko e te'eki ai ke maau e ngaahi ngāue ko ia pea mo e ngaahi ngāue kuo tukuhifo ki he 'ū komiti te u toloi fanongonongo e Fale Hou'eiki. Mou me'a hake ke tau kelesi.

KELESI

(Fakahoko ai pē ia he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua)

<009>